

EĞİTİME SİYASİ VE İDEOLOJİK YAKLAŞIMLAR BAĞLAMINDA KÖY ENSTİTÜLERİ VE İMAM HATİP OKULLARI

Sümevra BİLECİK*

Öz

Eğitimin uzak hedefi olarak belirlenen devletin eğitim politikasını şekillendirdiği esas nokta, devletin ihtiyacı olan nitelik ve donanımlara sahip olan iyi insan iyi vatandaş yetiştirmektir. Bu hedefler doğrultusunda da eğitim uygulamalarının sosyal ve siyasal değişimlerden etkilenmemesi mümkün görünmemektedir. Ancak bu değişimlerin sürekli olması eğitimde istikrarı zedeler. Türk eğitim tarihine baktığımızda Türkiye'deki siyasi dalgalanmalardan etkilenen; halk evleri, köy enstitüleri, Kur'an kursları, İmam Hatip Liseleri gibi kurumlar dikkat çekmektedir. Bu makaleyle ideolojik-siyasi yaklaşımların etkilediği iki kurum olan köy enstitüleri ve imam hatipler bu yönleriyle ele alınacaktır. Yapılan bu çalışmayla ayrıca, köy enstitülerinin kapatılma sebebinin, siyasi kaygılarla ve rejim aleyhtarlığının göstergesi olarak İmam Hatiplerin açıldığı yönündeki iddialar tartışılarak, siyasetin yön değiştiren rüzgârlarından etkilenen bu iki kurum bu açıdan değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Köy Enstitüleri, İmam Hatip Okulları, Siyaset, Eğitim, Eğitim Politikası.

Village Institutes and Imam Hatip Schools in the Context of Political and Ideological Approaches to Education

Abstract

The main policy of the national education is to train people who have the qualifications that the state needs. Educational practices are influenced by social and political changes. However these changes would damage the permanency of the education

* Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, sumeyrabilecik@aksaray.edu.tr.

when they are consistent. When we look at the history of Turkish education; institutions affected by the political fluctuations such as public houses, village institutes, Quran courses, Imam Hatip High schools draw attention. With this article, village institutes and religious schools which are affected by the ideological-political approaches will be discussed with this aspect. Also the claims about closure of village institutes on account of political anxiety and opening the Imam Hatip High schools, as an indicator of anti-regime, will be discussed. Two institutes affected by the shifting winds of the politics will be evaluated.

Keywords: Village Institutes, Imam Hatip Schools, Politics, Education, Education Policy.

1. GİRİŞ

Eğitim sistemini etkileyen önemli etmenlerden biri politik ideolojidir. Devlet yönetiminde söz sahibi olan siyasi kurumlar, zaman zaman kendi siyasi ideolojilerini bireylere benimsetme çabası içerisine girerler. Bu çabayı ise eğitim kurumları üzerinden yürütürler. Siyasi kurumların eğitime müdahalesi toplumların yapısına göre değişir. Örneğin liberal ekonomiye dayalı toplumlarda eğitim kurumları, ekonomik kurumların insan gücü ihtiyacına göre düzenlenir.¹ Ayrıca toplumların yapısının yanında devletin yetiştirmeyi hedeflediği insan modeli de önem arz eden hususlardan biridir. Yetiştirilmesi beklenen insanların eğitimlerinin niteliğinde de siyasi kurumlar söz sahibi olmaktadır.

Eğitim, politik açıdan toplumu baştan sona etkileyerek sosyal ideallerin gerçekleştirilmesini mümkün kılacak bir yoldur. Bu doğrultuda siyasi kurumlar, eğitim kurumlarında ve faaliyetlerinde birtakım değişiklikler yoluna gitmektedir. Ancak bu değişiklikler yapılırken birtakım eğitimsel gerçekliklerin zaman zaman göz ardı edildiği görülmektedir. Eğitimin istenen sonucu verip vermediğini görmek uzun bir süreç gerektirir. Yeni kurulan bir eğitim kurumunun ya da yapılan bir değişikliğin hedefe ulaşmış olup olmadığı araştırılmadan ve sonuç gözlenmeden siyasi ideolojiler doğrultusunda hareket edilmesi, olumsuz etkilere sebep olacaktır.

Ülkemizde ideolojik gayelerden yola çıkılarak yapılan pek çok eğitim yatırımının sonuçsuz kaldığı görülmüştür. Bunlardan bir tanesi de 1940 yılında eğitime başlayan köy enstitüleridir. İlke ve inkılapların köylere nüfuz etmesini, köy halkı tarafından benimsenmesini ve laik eğitim sisteminin hayata geçmesini sağlayacak öğretmenler yetiştirme temel amaçlarından yola çıkılarak açılan bu kurumlar uzun ömürlü olmamıştır. Köy enstitülerinin tarihe mal olmasında etkili olan pek çok faktör varken, bu okullara alternatif olarak İmam Hatiplerin açıldığı ve yalnızca siyasi kaygılarla İmam

¹ Erden, Münire, *Eğitim Bilimlerine Giriş*, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2007, s. 64-65.

Hatip okullarının sayısı artırılırken köy enstitülerinin kapatıldığı iddiaları ortaya atılmıştır.² Ancak köy enstitülerinin kapatılma, İmam Hatiplerin açılma sebepleri objektif biçimde incelendiğinde bu iddiaların da belirli ideolojik ve siyasi görüşler doğrultusunda ortaya atıldığı görülmüştür. Yapılan bu çalışmayla, bu iki kurumunun amaç ve işleyiş yönünden birbirinin alternatifi ya da dengi olmadığı ortaya konulmuştur. Her ne kadar eğitim sistemi ve kurumlarının siyasi etkilerden tamamen koparılması mümkün olmasa da ihtiyaçtan doğan eğitim kurumları ve işleyen sistemlerin siyasi etkilerle yıkılmasının yanlışlığı kabul edilmelidir.

Bu araştırmayla, Cumhuriyet tarihinin hemen hemen her döneminde tartışma konusu olan, din eğitiminde önemli bir yer tutan kurumlardan olan imam hatipleri ve Cumhuriyet'in ilk dönem ideolojilerinin yaygınlaştırılmasında önem arz eden köy enstitülerini, siyasetin eğitim üzerindeki etkisi bağlamında incelemek amaçlanmıştır. Bu nokta aynı zamanda araştırmanın sınırlılığını ortaya koymaktadır. Köy enstitüleri ve İmam Hatipler siyaset bağlantısı üzerinden ele alınmıştır. Araştırmada doküman incelemesi yönteminden faydalanılarak köy enstitüleri ve imam hatipler ile ilgili yapılan çalışmalar taranmış ve İmam Hatip okullarının açılmasında köy enstitülerine 'karşı ideoloji' yaratma gayesi güdülüp güdülmeyeceği, enstitülerin kapanış, imam hatiplerin açılış sebepleri açısından incelenerek bu tartışmaya farklı bir yönden ışık tutulmaya çalışılmıştır.

2. KÖY ENSTİTÜLERİ'NİN KURULUŞU VE MÜFREDATI

Köy Enstitüleri 17 Nisan 1940'da kabul edilen 3803 no'lu Köy Enstitüleri Kanunu ile açılmıştır. İlgili kanuna göre köy enstitülerinin açılış amacı; köy öğretmeni ve köye yarayan diğer meslek erbabını yetiştirmektir. Köy enstitüleri kanunun üçüncü maddesine göre bu okullara köy ilkokullarını bitirmiş istidadlı köylü çocukları seçilerek alınır tahsil süresi en az beş yıldır. Köy enstitülerinden mezun öğretmenler, yalnızca köylerde görev yapabilirler ve tayin edildikleri köylerin her türlü eğitim ve öğretim işlerini görürler.³ Ziraat işlerinin yapılabilmesi için de köy öğretmenlerinin tayin edildikleri okullara, köy sınırları içinde ziraata elverişli topraklardan satın alınarak öğretmenin ve ailesinin geçimine, okul öğrencilerinin ders tatbikatına yetecek miktarda arazi tahsis edilir.⁴

İlgili maddeler gereğince İsmail Hakkı Tonguç ve Hasan Ali Yücel'in öncülüğünde Anadolu'nun çeşitli bölgelerine köy enstitüleri kurulmaya başlanmıştır. Kanun maddelerinde köylerin eğitim öğretim işlerini görmek üzere köylere öğretmen tayin etme amacıyla kurulmuş enstitüleri hazırlayan nedenlerin başında halkın Cumhuriyet'in ilanından sonra gelen inkılâpların yarattığı hızlı değişime uyum sağlayamamış olması

² Sarpkaya, Ruhi, "Köy Enstitülerinden Sonra İmam Hatip Liseleri", *Toplum ve Demokrasi*, 2 (3), s. 25.

³ 4491 sayılı Resmî Gazete, madde 6.

⁴ 4491 sayılı Resmî Gazete, madde 12.

da gelmektedir.⁵ Bunlardan biri harf inkılâbıyla birlikte Latin harfleriyle okuma yazmayı bilmeyen halkın okumaz yazmaz duruma düşmüş olmasıdır. 1935 yılı verilerine göre o yıllarda erkek nüfusun %68'inin, kadın nüfusun %89'unun okuma-yazma bilmediği, bu oranın toplam nüfusa göre ise %79 olduğu belirtilmektedir. Bu nedenle Cumhuriyet dönemi yeniliklerine uyum sağlayamamış halka okuma yazma ve temel hesap becerileri yanında Cumhuriyet vatandaşlığı şuurunu aksiyon haline getirebilecek bir şekilde uyandırmak için gerekli tedbirleri süratle alarak Cumhuriyet ideolojisinin yaşatılmasında etkili olacak bir şekilde canlandırmak amaçlanmıştır.⁶ Köy enstitülerinin amacı yalnızca köylülere okuma yazma öğretmek, teknolojik yenilikleri köylere sokmak ve modern tarım yapmak olmamıştır. Köy halkının asrın şartlarına uyumu konusunda radyo kullanımına teşvik etmek, köyün gençlerinin hareketli ve canlı vasıflarla yetişmesine yönelik teşebbüslerde bulunmak da bu okulların görevleri arasında sayılmıştır.⁷ İlgili kanunun bütün maddelerinden yola çıkılarak bu okulların en önemli misyonlarının, kırsal alandaki geleneksel bağları çözerek buradaki insanlara ulus bilincini aşılacak olduğu belirtilmiştir.⁸

Bu amaçların gerçekleştirilebilmesi için söz konusu dönemde halkın %80'ini oluşturan köy gerçeğinden hareket edilmesi gerekiyordu. Bu bağlamda Cumhuriyet dönemi kendi aydınlarını temelden yetiştirmek durumundaydı. Ancak bazı kesimler bu gerçekliği kabullenirken köy insanının ihtiyaçları, gereksinimleri ve hazır bulunuşluklarını göz ardı ettiler. Bu fikre dayanak olarak, Engin Tonguç'un bu ideolojiyi gerçekleştirmek adına söylediği şu ifadeler gösterilebilir:

“Osmanlı artığı bürokratlardan, esnaf ve tüccar temsilcilerinden, derebeyi artıklarından oluşan bir grupla mümkün değildir.”⁹

Köy enstitülerine söz konusu amaçları gerçekleştirmek üzere kabul edilecek öğrencilerde aranan özellikler ise şöyle sıralanmaktadır: Köylü çocuğu olmak, sağlıklı ve sağlam olmak, zeki ve çalışkan olmak, kendi yaşitlarına göre bilgi ve başarı düzeyi daha iyi olmak.¹⁰ Bu şartları haiz öğrenciler seçildikten sonra beş yıllık öğretim süresi içerisinde, %50 kültür dersleri, %25 tarım, %25 sanat ve teknik dersleri okutuluyordu. Genel kültür ve öğretmenlik bilgisi dersleri içerisinde; Türkçe, Tarih, Coğrafya, Yurttaşlık Bilgisi, Matematik, Fizik, Kimya, Tabiat ve Okul Sağlık Bilgisi, Yabancı Dil, El Yazısı, Resim-İş, Beden Eğitimi ve Ulusal Oyunlar, Müzik, Askerlik, Ev İdaresi ve

⁵ Çoban, Ahmet, “Öğretmen Yetiştirme Politikası Olarak Köy Enstitüleri Örneğinin İncelenmesi”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. 19, S. 2, ss. 450-452.

⁶ Özkan, Salih, *Türk Eğitim Tarihi*, Nobel Yay., Ankara 2008, s. 195.

⁷ Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu, 5141 sayı ve 25. 06. 192 tarihli resmi gazete.

⁸ Kartal, Sadık, “Toplum Kalkınmasında Farklı Bir Eğitim Kurumu: Köy Enstitüleri”, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 4 S. 1.s. 25.

⁹ Tonguç, Engin, “Tonguç’la Köy Enstitülerini Anlamak”, *Kuruluşunun 60. Yılında Köy Enstitüleri*, Atatürkçü Düşünce Derneği Bulancak Şubesi Basımevi, Bulancak 2000, s. 181.

¹⁰ Şeren, Mehmet, “Köye Öğretmen Yetiştirme Yönüyle Köy Enstitüleri”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 28, S. 1, s. 214.

Çocuk Bakımı, Öğretmenlik Bilgisi, Ziraî İşletme Ekonomisi Kooperatif yer alırken tarım ders ve etkinlikleri içerisinde Tarla Ziraati, Bahçe Ziraati, Sanayi Bitkileri Ziraati ve Ziraat Sanatları, Zootečni, Kumes Hayvancılığı, Arıcılık ve İpekböcekçiliği, Balıkçılık ve Su Mahsulleri bulunuyordu. Tarım dersi ve etkinlikleri enstitünün bulunduğu bölgenin özelliğine göre düzenleniyordu.¹¹

Köy enstitülerinde okutulan dersler incelendiğinde din ve ahlak eğitimi veren herhangi bir dersin olmadığı dikkat çekmektedir. Ancak bu durum yalnızca bu okullara mahsus değildir. Köy enstitülerinin kuruluş yılı olan 1940'da örgün öğretimin hiçbir kademesinde din dersleri yer almamaktadır. Bu durum halkın din eğitimine duyduğu ihtiyacın büyümesine sebep olmuştur. İmam Hatip okullarının rağbet görmesinin nedenlerinden birinin de bu olduğu düşünölmektedir.

3. KÖY ENSTİTÜLERİNİN KAPATILMASI VE ENSTİTÜYE SİYASİ YAKLAŞIMLAR

1940'da sayıları 20'ye ulaşan köy enstitüleri hakkında, kuruluşlarının 6. yılında 1946-47'de çeşitli soruşturmalar yürütöldü. Soruşturmaların farklı sebepleri olmakla birlikte temel iddia, bu okullarda komünizm propagandasının yapılması ve genel ahlaka mugayir bazı olayların meydana gelmesidir.¹²

Köy enstitülerine yöneltilen eleştiriler kaynağı bakımından; enstitünün kendi içerisindeki bazı enstitü müdürlerinden ve öğrencilerden gelen eleştiriler, muhafazakâr çevreden gelen eleştiriler ve sol çevrelerden gelen eleştiriler olmak üzere üç grupta incelenebilir. Söz konusu gruplardan gelen eleştiriler enstitülerin kapatılmasına da sebebiyet verdiğinden bu eleştiriler enstitülerin kapatılma sebepleri ile birlikte ele alınacaktır.

Enstitülerin kapanış sürecini hızlandıran ve eleştirilerin yöneltildiği konulardan biri halk arasında köy enstitülerinin komünizmi desteklediği şeklindeki iddiaların enstitülerin içinden gelen ihbar mektuplarıyla desteklenmiş olmasıdır. Bu şekildeki ihbar olayları münferid hadiseler olmakla beraber iddia ve eleştirilerin haklılık payını göstermesi bakımından dikkat çekmektedir. Çifteler ve Hasanoğlan Köy Enstitüleri'nden bir grup öğrenci bazı arkadaşlarının komünist şebekesi kurarak aşırı sol yayınları okuduklarını söylemiş, bazı öğretmenler tarafından kendilerine hediye edilen kitapların da bu minvalde olduğunu belirtmişlerdir. Bunun yanında söz konusu iddianın sahiplerine göre, enstitülerde Sovyet rejimi alenen övölmekte ve öğrenciler sol yayınları takip etmeye zorlanmakta, Rus eğitim sistemi övölerek Türkiye'deki sistemin de ona uydurulması istenmekte, enstitü, dergilerinde açıkça komünizm propagandası yapılmaktadır. Peyami Safa da bu görüşte olan yazarlardandır. O dönem gazetede yazdığı şu ifadeler bu görüşünü ifade eder:

¹¹ Öztürk, Emine, Cumhuriyet Dönemi Aydın Kimliği, Sekülerleşme ve Köy Enstitüleri, Rağbet Yay., İstanbul 2012, s. 31-32.

¹² Koç, Nurgün, *Türk Kültür Tarihi İçerisinde Köy Enstitüleri*, İdeal Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 447-458.

“Çocuklara Nazım Hikmet’in şiirlerini ezberleten, Marksizm hakkında konferanslar verdiren, dergilerinde de Marksizm hakkında makaleler neşreden köy enstitülerinin komünist yuvaları olduğunu bilmeyen şuurlu Türk aydını yoktur.”¹³

Söz konusu iddialar o dönem olayı soruşturan müfettişlerin kayıtlarıyla da doğrulanmıştır.¹⁴ Ancak bu iddiaların doğru olmadığını enstitülerin kapanmasını sağlamak amacıyla kasıtlı olarak ortaya atıldığını ifade edenler de vardır. Bunlardan biri o dönem köy enstitüsü öğrencisi olan Mehmet Başaran’dır. Başaran bu mektupların enstitü aleyhtarları tarafından yazılmış düzmece mektuplar olduğunu belirtmektedir.¹⁵ Yine köy enstitüsü mezunlarından Sultan Çiftçi ve Mahmut Çiftçi çifti kendileriyle yapılan röportajda söz konusu iddialara şöyle cevap vermişlerdir:

“Benim arkamdan kaç kişi bana komünist olduğumu söylediler ama ben ne olduğumu bile bilmezdim. (Sultan Çiftçi)”

“Ben komünizmin ne olduğunu bilirdim. Zira kütüphanemizde her türlü eser oluyordu. Biz de okuduk bizim tüm klasiklerimiz vardı çevirisi yapılmıştı. Biz de okurduk. Okulda din dersi yoktu müfredatta da yoktu öğretmezdik de. Komünist demelerinin sebebi ise kızlarla beraber okuduğumuz için öyle derlerdi ama halk nefret etsinler diye söylerlerdi. Biz halk ile kaynaştığımız için söylerlerdi. Bize köyün dışında arazi verilerdi komünist yuvasıdır diye. (Mahmut Çiftçi)”¹⁶

İfadelerden anlaşıldığı üzere siyasi bir kurgu olsun ya da olmasın kendi içinden aydınların yetiştirilmesi hedeflenen halk, enstitüleri dedikoduların doğruluğuna inandığı ya da kendi düşünce yapısına uymadığı gerekçesiyle benimsememiştir.

Muhafazakâr çevrelerden enstitülere yöneltilen ve daha sonra enstitülerin kapatılma gerekçesi olarak da gösterilen eleştirilerden biri bu kurumlarda dinin arka plana atılmaya çalışıldığı, İslam aleyhtarlığı yapıldığı şeklindedir. İddia sahiplerinden biri olan Abdurrahman Dilipak aşağıdaki ifadeleriyle enstitüler içerisinde dinin yer bulamadığını belirtmiştir:

“Köy Enstitüleri aslında Türkiye’de modern bir kolhoz denemesi olacaktı. Öğrenciler ziş içinde eğitilecek ve geleceğin Türkiye’sinin kurulmasında en yaygın anlamda bu köy öğretmenlerinden yararlanılacaktı. Tarımdan, teknikten, sağlıktan anlayan, sanat ve edebiyatla ilgili bir ateist gençlik olacaktı bu. Köy Enstitüleri mücadelesi bir yandan Müslüman halkla bir*

¹³ Koç, *Türk Kültür Tarihi İçerisinde Köy Enstitüleri*, s. 475.

¹⁴ Özkan, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 213-214.

¹⁵ Başaran, Mehmet, *Özgürleşme Eylemi Köy Enstitüleri*, Cumhuriyet Kitapları, 6. Baskı, İstanbul, 2010, s. 123-124.

¹⁶ Öztürk, *Cumhuriyet Dönemi Aydın Kimliği, Sekülerleşme ve Köy Enstitüleri*, s. 173-177.

* Araştırmacının notu: Kolhoz; Rusya’da köylülerin ortak çalıştıkları tarım işletmesine verilen addır. Bu tarım işletmelerinde, Eski Sovyetler Birliği’nde devlete ait topraklarda üretim yapan, ücretin emeğin niteliğine ve çalışma süresine göre verildiği, belli sayıda köylü ailenin oluşturduğu devletin veya devlet ile çiftçilerin ortak mülkiyetinde olması şeklinde bir sistem mevcuttu. (Bknz. TDK Büyük Türkçe Sözlüğü, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.56557a2b85dbb4.36592980 Erişim Tarihi: 25.11.2015).

çatışma içinde idi. Öte yandan milliyetçi gruplarla aralarında bir Türklük-Moskofluk tartışması başlatmışlardı. Allah, din, evlilik müessesesi enstitü çevresinde düşman ilan edilmişti...”¹⁷

Bu iddiaların ortaya atıldığı dönemde örgün öğretimde din dersleri hiçbir okulda yer almamaktaydı. Fakat bu derslerin yasaklanmış olmasının bu yaklaşımı haklı kılamayacağı aşikârdır. Bu iddiaların kaynağını Köy Enstitüsü Dergisi’nde İhsan Güvenç’in Tanrı adlı kitabı tanıttığı bir yazıda kullandığı ifadelerde bulmak mümkündür. İhsan Güvenç’e göre bu kitapta sakıncalı olan herhangi bir ifade yoktur. Kitapla ilgili kendisine söylenenlere şu şekilde cevap vermiştir:

“1954 yılında ‘Tanrı’ diye bir kitap okumuştum. Bu kitabın yazarı, Zühtü Uray isminde bir aydın. Kendisi o dönemde Cumhurbaşkanlığı genel sekreteri. İsmet İnönü’nün genel sekreteri durumunda. Kitapta, ‘Tanrı nedir? İnsanda tanrı fikri ne zaman doğmuş ne gereksinimlerden doğmuş, Tanrı inancının tarih içindeki gelişimi nedir’ gibi konular anlatılıyordu. Ben bunu okudum, çok beğendim. Bir de okullarda, köyümüzde bazı tartışmalar olurdu, ‘Allah var mı yok mu, Allah nedir?’ diye, buna en iyi cevabı ben o kitapta gördüm. Okudum, beğendim ve arkadaşlarıma da duyurmak istedim. Onların da okumalarını istedim. Ben kitabın tanıtımını yaptım ve dergide bu yayımlandı. Seneler sonra Fethi Tevetoğlu adında bir vatandaş, sözümde ona bir aydın, Köy Enstitüleri’nin karalanma, çamurlanma döneminde ‘Türkiye’de Komünizm Faaliyetleri’ diye yayınladığı bir kitapta, adımdan da bahsederek, bu kitabı bana mal etmiş. ‘İhsan Güvenç adında bir köy enstitülü komünist’ diye... Hâlbuki o kitabı yazan ben değilim, tanıtan benim. Kaldı ki o kitabı imza atmaya kadar da bana onur verecek bir şey olamaz.”¹⁸

Güvenç’in söz konusu edilen yazısının son cümleleri ise şu şekildedir:

“İnsanlık tarihinin ne anlayış kabiliyetsizliğidir ki ilk zamanlarda en basit hatta hayvan derecesindeki iptidai fertlerin hayallerinde beliren, minnettarlık veya korkunun mahsülü olan tanrı fikrine, sonradan gelen daha mütekâmil insanlar büyük bir değer ve ehemmiyet vermişler ve bu uğurda birbirlerinin kanını içmekten kaçınmamışlardır. Ümid edelim ki yarının dünyası imanını, göklerden gelecek görünmez kuvvetler ve fizik ötesi fikirlerle beslemesin.”¹⁹

Kültür ve dinin iç içe yaşandığı Anadolu köylüsünün ve onların çocuklarının bu ve benzeri telkinler karşısında bunu kabullenememesi normal karşılanmalıdır. Muhafazakâr kesimin tepkisini çeken bu konuda, köy enstitülerinin kurulmasına öncülük eden Hasan Âli Yücel’in şu ifadeleri dikkat çekmektedir:

“Biz köylere İstiklal mücadelesinden itibaren sosyal hayatımızda yaptığımız büyük devrimleri götüreceğ adam yetiştirmek isteriz. Çünkü ümmet devrinin böyle bir adamı vardır. Bu imamdır. İmam, çocuk doğduğu vakit

¹⁷ Koç, *Türk Kültür Tarihi İçerisinde Köy Enstitüleri*, s. 478.

¹⁸ Dündar, Can, *Köy Enstitüleri*, İmge Kitabevi, 7. Baskı, İstanbul 2008, s. 68.

¹⁹ Özkan, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 215’den naklen, Köy Enstitüleri Dergisi II, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1945.

kulağına ezan okuyarak büyüyüp ihtiyarlayıp vefat ettiği vakit mezarının başında telkin verip bağırarak doğumdan ölüme kadar bu cemiyetin manen hâkimidir. Bu manevi hâkimiyet maddi tarafa da intikal ediyordu; çünkü hasta olduğu vakit de sual mercii o oluyordu. Ona cevap veriyordu. Biz bunun yerine devrimci düşüncenin adamını köye göndermek isteriz. İmam nasıl doğarken ezan, vefatında telkin ile doğuştan ölümüne kadar elinde tuttuğu küçük toplumun hâkimi ise, önderi ise, bizimki de bir taraftan maddi diğer taraftan manevi köyün imamı olsun. Ve imam nasıl onun çocuğunu okutuyorsa (Elif Be'den başlayıp amme tebarekeye kadar) bizimki de onun çocuğunu okutsun. Çocuğunu okutmak için bu otoriteyi elde etmesi lazımdır, düşüncemiz bu idi.”²⁰

Anadolu'nun kültürel yapısı gözlemlendiğinde imam kadar öğretmene de değer verildiği fark edilebilir. Milli ve dini değerlerine oldukça bağlı olan Anadolu insanına, 'imama karşı öğretmen' sloganıyla bu iki değeri birbirine alternatif olarak gösterilmesi köy enstitülerinin kuruluşunda önemli rol oynayan insanların halkın hassasiyetlerine yeterince dikkat etmediğini gösterir.

Muhafazakâr kesimin köy enstitülerine yönelttiği eleştirilerden biri de enstitülerdeki kız-erkek ilişkileri yönüyledir. Enstitülerde ahlaka aykırı olayların yaşandığı aile ve namus kavramının yıpratıldığına dair şikayetler üzerine tutulan teftiş raporlarında bazı öğretmenlerin bu iddialara temel teşkil edecek söz ve fiillerde bulunduğu dair bilgiler yer alırken²¹ enstitü öğrencilerinin ifadelerinde aksi iddia edilmektedir. Bunlardan biri enstitü öğrencilerinden Talip Apaydın'ın şu sözleridir:

“Önce yadırgandı böyle yaşlara gelmiş, okulda hiç kız öğrenci görmemiş öğrenciler, enstitüde ilk defa kız görünce bir bocalama oluyor tabii. Ama bu kızlar çok sıkı denetim altındaydı. Kadın öğretmenler alıcı kuş gibi hep etraflarındaydılar. Şunu söyleyeyim, köy enstitülerinde erkek kız ilişkileri başıbozuk imiş, kontrol altında değilmiş, hayır tam tersiydi. Son derece dikkat edildi buna...”²²

Yine benzer bir ifade de, o dönemde köy enstitüsü öğrencisi olan Cemile Öztürk'ün şu sözleridir:

“Sınıflarda (kız-erkek) beraber otururduk. İşe beraber giderdik. Her yere beraber giderdik. Biz kardeş biliyorduk birbirimizi. Bir binada oturuyoruz, kalkıyoruz, yiyoruz, içiyoruz; birbirimizi kardeş bilirdik...”²³

Enstitülerden mezun olanların ifadelerine göre bu iddiaların amacı enstitüleri yıpratarak kapatılma sürecini hızlandırmaktı. Dönemin şartları içerisinde düşünüldüğünde de kızların yatılı okulda öğrenim görmeleri yaygın olmadığı için bu durumun söylentilere neden olduğu ya da halk tarafından kabul görmediği anlaşılabilir bir konudur.

²⁰ Dündar, *Köy Enstitüleri*, s. 30.

²¹ Özkan, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 215.

²² Dündar, *Köy Enstitüleri*, s. 58.

²³ Uygun, Selçuk, *Tanıkların Dilinden Bir Dönem Öğretmen Okulları (İlköğretmen Okulları ve Köy Enstitüleri*, MEB Yayınları, Ankara 2007, s. 128.

Enstitülere sol çevrelerden gelen eleştiriler enstitülerin kuruluş zamanının yanlış olduğu kanısına dayanmaktadır. Sosyalist bir düzen kurulmadan, kırsal bölgelerin ekonomik ve sosyal yapısına eğitim yoluyla etki edileceğini ummayı yanlış bulmaktadırlar. Bunun yanında köy çocuklarının ağır işler de dâhil olmak üzere amele gibi kullanılması da köylülerin istismarı anlamına gelmektedir. Solcuların kendi içlerindeki bu grup eğitim yoluyla sağlanacak kırsal kalkınma, köylülerin bir orta sınıf inşa etmesine sebep olacaktır ki bu da komünizm mantığına uygun değildir. Sol çevrelerden gelen bu eleştiriler de muhafazakârların ve enstitü içerisindeki bazı öğretmenlerin iddia ettiği gibi bu okullarda komünizm propagandası yapıldığı iddialarını desteklemektedir.

Komünizm yanlısı solcular enstitüleri yalnızca halkın ve siyasi ortamın hazır olmadığı gerekçesiyle eleştirirken sol kesimden bir grup Demokrat Parti'nin seçimlerde gösterebileceği başarıdan çekinerek ilk çok partili seçimin propagandalarında köy enstitüsü öğrencilerinin köylerde Cumhuriyet Halk Partisi için çalıştığını belirtmektedirler. Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü öğrencisi Mustafa Aydoğan; "*DP iktidar olursa Köy Enstitüleri'nin geleceğinin iyi olmayacağına dair işaretler vardı. O yüzden CHP'nin kazanması yöneticilerce isteniyordu.*"²⁴ diyerek resmi kimliği olan bir kurumun siyasi meselelerle aleni ve taraflı biçimde ilgilendiğini ifade etmiştir.

Aynı grup Demokrat Parti seçimi kazandıktan sonra alınan kararla enstitülerin kapatıldıktan sonra bunu Demokrat Parti'nin dinci politikasına bağlayarak çeşitli iddialar ortaya atmıştır. Bu iddiaların temelinde Demokrat Parti'nin tüm Cumhuriyet kurumlarını yozlaştırma gayesinde olduğu fikri yatmaktadır.²⁵ Enstitülerinin kapanmasını siyasi nedenlere bağlayan enstitü mezunu öğrencilerden biri de enstitülerin halkın aydınlanmasına vesile olduğunu hükümetin ise bu durumdan kendi çıkarları için rahatsız olduğunu iddia etmiştir.²⁶ Emperyalist güçlerle iş birliği yapan hükümetin köylünün aydınlanmasından rahatsız olduğu çünkü köylülerin yük hayvanı olarak görüldüğü de bu kesimin görüşleri arasındadır.²⁷

Köy enstitülerin kapatılmasında Demokrat Parti politikalarının etkili olduğunu düşünenlerin görüşlerine ek olarak Demokrat Parti'nin seçmenine verdiği vaatler ve Demokrat Parti'nin laik eğitim sisteminin karşısında olduğu iddia edilmiş, İmam Hatip okullarının ihtiyaçtan doğan kurumlar olduğu reddedilerek köy enstitülerine alternatif olarak açıldığını ve bu durumun enstitülerin kapanmasını kolaylaştırdığı görüşü savunulmuştur.

²⁴ Dündar, *Köy Enstitüleri*, s. 83.

²⁵ Başaran, "Köy Enstitülerinin Kapanışı ya da Karşı Devrim Süreci," *Kuruluşunun 60. Yılında Köy Enstitüleri*, s. 173.

²⁶ İlker, Engin Çınar, *Köy Enstitüsünden Günümüze Bir Öğretmen*, Beyaz Yayınları, İstanbul 2003, s. 60.

²⁷ Çavdar, Ramazan, "Köy Enstitüleri Kapatılmaydı", *Kuruluşunun 70. Yılında Bir Toplumsal Değişim Projesi Olarak Köy Enstitüleri Sempozyumu*, Çapa Matbaacılık, İstanbul 2010, s. 793.

Bu iddialardan birine göre 1947'de iktidar partisinin yaptığı kurultay dönüm noktası olmuş, inkılapları yapan parti olmalarına rağmen bazı inkılapları uygulamada yetersiz kaldıklarını ifade eden milletvekilleri inkılapların uygulanışında yumuşamaya varan kararlar almışlardır. Bu kararlar arasında köy enstitülerinin ve halk evlerinin kapatılarak İmam Hatip kurslarının açılması da vardır.²⁸ Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 yılında iktidarda olmasına rağmen bu gibi atılımları oy kaybedeceği endişesiyle gerçekleştirdiği söylenmektedir. Aynı söylemlere Can Dündar'ın Köy Enstitüleri araştırmasında da Cumhuriyet Halk Partisi'nin Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü'nü kapattıktan sonra 1948'den itibaren İlahiyat Fakülteleriyle İmam Hatip kurslarının açılmasına izin verdiği buna rağmen 1950 seçimlerini kaybettiği şeklindeki ifadelerini de eklemek mümkündür.²⁹ Bu iki görüş çerçevesinde bakıldığında, o dönemde, İlahiyat Fakültesi, İmam Hatip kursları ve okulları gibi din eğitimi veren kurumlar ihtiyaçtan değil halktan oy alma kaygısıyla açılmış kurumlar görünümündedir.

Aynı yönde görüş belirten Kaya'ya göre 1950 seçimlerinden sonra Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle dinsel siyasetin önü açılmış ve katı dogmatik değerlerle eğitime yol açılmıştır.³⁰ Bu görüşlerin temelinde ise din derslerinin yeniden müfredat içine alınması, Türkçe okunan ezanın tekrar Arapça'ya çevrilmesi, İmam Hatip okullarının açılması gibi sebeplerin yattığı düşünülmektedir.

Sarpkaya ise rakamsal verileri dayanak göstererek köy enstitülerinin kapatılmasıyla İmam Hatiplerin açılması arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışmaktadır. Ortaya koyduğu verilere göre 1955-1971 yılları arasında ilköğretmen okullarının okul sayısı 2,2 kat artarken İmam Hatip olan okulların sayısı 4,8 kat artmıştır. Buradan yola çıkarak mevcut köy enstitülerinin ilköğretmen okullarına çevrildiğini, imam hatiplerle ilköğretmen okulları sayısındaki artış miktarını kıyaslayarak ilköğretmen okullarına ve öğretmenlik mesleğine değer vermediği sonucuna ulaşmıştır. Sarpkaya ilerleyen yılları da konu edinerek 96-97 yıllarında İmam Hatiplerin 511.502 öğrenciyle 601 okul olduğunu buna karşın 21.370 öğrenci sayısı ile 74 tane öğretmen lisesi olduğunu belirtmektedir. Bu rakamlardan da yola çıkarak Sarpkaya: *"Bu durum ülkeyi yönetenlerin siyasal tercihlerini öğretmenlerden yana kullanmadıklarının bir göstergesi sayılabilir"* şeklinde yorum yapmıştır.³¹ Oysa Sarpkaya'nın gözden kaçırdığı nokta şudur ki; 28 Şubat (1997) kararları diye anılan kararlar öncesinde İmam Hatip Lisesi öğrencileri yalnızca imamlık hatiplik gibi mesleklere değil diğer liselerde olduğu gibi üniversite tercihlerini istediklerinden yana kullanarak farklı mesleklere de yönelebiliyordu. Bu durumda bu sayıların, ülkeyi yönetenlerin

²⁸ CHP'nin 7. Büyük Kurultayındaki tartışmalar için bkzn. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/e_yayin.eser_bilgi_q?ptip=SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI&pdemirbas=197603391

²⁹ Dündar, *Köy Enstitüleri*, s. 99.

³⁰ Kaya, Gazanfer, "Köy Enstitülerinin Sonlanmasında CHP'nin Konumu", *Kuruluşunun 70. Yılında Bir Toplumsal Değişim Projesi Olarak Köy Enstitüleri Sempozyumu*, s. 784.

³¹ Sarpkaya, "Köy Enstitülerinden Sonra İmam Hatip Liseleri", s. 20.

siyasal tercihlerini gösterdiğini söylemek doğru görölmemektedir. Bunun yerine halkın İmam Hatip liselerine ilgi gösterdiğini söyleyebilir.

İmam Hatipleri Köy Enstitülerinin kapatılması sürecinde yaşanan anlayış değişikliğiyle özdeşleştiren Başaran, bu okulların açılması ve din derslerinin konulmasıyla insanların laik, çağdaş, demokratik eğitim haklarından uzaklaştırıldığını belirtmektedir.³² Dündar aynı görüşleri ifade ederken köy enstitülerinin kapatılmasının en büyük zararını köylünün çektiğini, köy çocuklarının gerici ve anti laik eğitim öğretim kurumları olan İmam Hatip Okullarına yönlendirildiğini söylemektedir.³³

İmam Hatiplerin açılmasının köy enstitülerinin sonunu hızlandırdığını düşünenlerin bu düşüncelerinin temelinde de siyasi görüşlerinin olduğu söyleyebilir. Demokrat Parti'nin muhafazakâr bir yapıda olması dolayısıyla din eğitimini destekleyen politikalar geliştirmesi, karşı ideolojide olanların onları bu yönde eleştirmesiyle sonuçlanması da olağandır.

Köy Enstitüleri 1954 yılında, mevcut ilköğretmen okullarıyla birleştirilmiştir. Enstitüler için verilen bu kararın ardındaki nedenlere bakıldığında 2. Dünya savaşının olumsuz etkilerinin bu okullara yansdığı görölmektedir. Savaş döneminde yaşanan beslenme sorunları, enstitü öğrencilerini de etkilemiştir. Çifteler Köy Enstitüsü öğrencisi Talip Apaydın bu sorunları şöyle ifade etmiştir:

“Çok zor söylemek bunu ama doğru düzgün karnımız doymuyordu. Yani sabahleyin un çorbası veyahut bulgur çorbası, öğleyin etli fasulye diyorlar ama et çok az bulgur pilavı falan. Böyle son derece kısıtlı yiyeceklerle geçti öğrenciliğimiz.”³⁴

Ekonomik olumsuzluklar Köy Enstitüleri Kanunu'nun gereği gibi uygulanmasına sebep olmuş ve bazı aksaklıklar doğurmuştur. Ödenek yokluğundan dolayı öğretmenlere vaad edilen araç gereçlerin temin edilmemesi, öğrencilerin tarla, inşaat gibi alanlarda haddinden fazla çalıştırılması bu tür olumsuzluklardandır. Bunun dışında savaş yıllarında öğrencilerin askerlik dersi adı altında savaş koşullarına hazırlanması öğrencileri olumsuz etkilemiştir.³⁵ Kuruluş aşamasında istenen donanımına sahip öğretmenlerin olmaması da hedeflenen seviyede eğitime ulaşamamasıyla sonuçlanmıştır.

O dönem ülke şartları düşünöldüğünde gerek ekonomik gerekse sosyal bakımdan kusursuz bir işleyiş beklemek mümkün değildir. Dolayısıyla ekonomik yetersizlikler konusundaki eleştirilerin yerinde olduğu söylenemez. Fakat bu durum enstitülerin kuruluşunda da kapatılışında da ideolojik yaklaşımlarla hareket edildiği gerçeğini değiştirmez. Eğitime siyasi yaklaşımların etkisi incelenirken yukarıda görüşleri

³² Başaran, Özgürleşme Eylemi Köy Enstitüleri, s. 242.

³³ Dündar, Ali, “Köy Enstitüleri”, *Kuruluşlarının 60. Yılında Köy Enstitüleri*, Atatürkçü Düşünce Derneği Bulancak Şubesi Basımevi, Bulancak 2000, s. 53.

³⁴ Dündar, *Köy Enstitüleri*, s. 49.

³⁵ Uygun, *Tanıkların Dilinden Bir Dönem Öğretmen Okulları*, s. 192-193.

verilen birçok yazar ve araştırmacı tarafından enstitülere alternatif olarak kurulduğu iddia edilen imam hatip okullarının kısa tarihine ve bu okullara ideolojik yaklaşımlara da bakılması şarttır.

4. SİYASİ YAKLAŞIMLAR BAĞLAMINDA İMAM HATİPLERİN KISA TARİHİ

Kurulduğu günden bu yana oldukça çalkantılı süreçlerin yaşandığı İmam Hatiplerin tarihi Cumhuriyet öncesi dönemde Tevhid-i Cihad nizamnamesine göre kurulan Medresetü'l Vaizin ve Medresetü'l Eimme ve'l Huteba'ya dayanır. Cumhuriyet sonrası süreci ise İmam Hatip mektepleri dönemi, İmam Hatip yetiştirme kursları dönemi, İmam Hatip okulları dönemi, İmam Hatip liseleri dönemi, Anadolu İmam Hatip liseleri dönemi olmak üzere beş grup altında incelemek mümkündür.³⁶ Tüm bu süreçler hakkında ayrıntılı bilgi vermek makalenin sınırları nedeniyle mümkün olmayacağından, Cumhuriyet sonrasındaki süreçte bu okulların açılış sebepleri ve kapatılma- yeniden açılma süreçleri siyasi bağlamları bakımından incelenecektir.

İmam Hatip Mektepleri 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun dördüncü maddesi gereğince imamet ve hitabet gibi dini hizmette görev alacak memurların yetiştirilmesi için ayrı mekteplerin açılması kararı üzerine kurulmuştur.³⁷ Bu karar üzerine daha önce Darü'l Hilafe medreselerindeki öğrencilerin aktarılmasıyla ilk İmam Hatip Mektepleri kurulmuş oldu.³⁸ Bu mektepler, dini görev icra etmeye memur kişiler yetiştirilmek üzere kurulsa da ders programlarında yalnızca dini eğitim verilmiyordu. Türkçe, Tarih, Coğrafya, Hesap gibi dersler de müfredat dâhilindeydi.* Açılış yılı olan 1924'te İmam Hatip mekteplerinin sayısı 29 iken, 1925-26 yılında 20'ye düşmüş, 1926-27 eğitim öğretim yılında ise Kütahya ve İstanbul İmam Hatip mektepleri dışında hepsi kapatılmıştır. Son kalan bu iki okul da 1931-32 yılında kapanarak İmam Hatip Mektepleri dönemi sona ermiştir.³⁹ Bu okulların kapanmasında resmi sebep öğrenci yetersizliği olarak görülse de Öcal; yaptığı araştırmalar sonucu öğrenci yetersizliği gerekçesinin geçerli olmadığını gösteren çeşitli nedenler ortaya koymuştur. Buna göre; açılışlarının daha ilk yılında bakanlık tasarruf tedbirleri adı altında yalnızca İmam Hatip mekteplerine verilen ödeneği kesmiştir. 12.12.1927 tarih ve 846 sayılı kararla din görevliliği devlet memurluğu sınıfından çıkarılarak, din görevlilerine resmi ve maaşlı görev verilmemiştir. Bazı kesimlerce din görevliliği gereksiz bir meslek gibi gösterilerek görevlilere psikolojik baskı uygulanmıştır. 1 Kasım 1928'de gerçekleştirilen harf inkılabı bahane edilerek öğrencilerin bu okullara ilgi göstermediği söylenmiştir. Ancak harf inkılabı yalnızca İmam Hatip Mekteplerini değil tüm okulları

³⁶ Öcal, Mustafa, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, Düşünce Kitap, İstanbul 2011, ss. 173-304.

³⁷ Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Madde 4, <http://mevzuat.meb.gov.tr/html/110.html> (Erişim Tarihi: 1.11.2016).

³⁸ Öcal, Mustafa, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, s. 132-134.

* Müfredat programı ayrıntıları için bkz. Mustafa Öcal, a.g.e, s. 144.

³⁹ Ayhan, Halis, *Türkiye'de Din Eğitimi*, Dem Yay., 3. Baskı, İstanbul 2014, s. 52.

İlgilendirmektedir. Son olarak İmam Hatip mektebi hocalarının çeşitli gerekçelerle görevden alınmaları da bu okulların kapatılma sürecini hızlandırmıştır.⁴⁰ Öğrenci yetersizliği iddialarının geçersiz olduğunu, Öcal Kütahya orta mektep ve İmam Hatip Mekteplerinin dokuz yıllık öğrenci sayılarını karşılaştırarak ispatlamıştır. Öcal'ın ortaya koyduğu rakamlara göre; 1923-1932 yılları arasında Kütahya Orta Mektebe toplam 1004 öğrenci kayıt yaptırmış bunlardan 260'ı okulu terk etmiş 744'ü devam etmiştir. Ancak devam eden öğrencilerin de yalnızca 88'i mezun olabilmıştır. Kütahya İmam Hatip Mektebine bakıldığında; aynı yıllar arasında 752 öğrenci kayıt yaptırmış bunlardan 670'i okula devam etmiş ancak 177'si mezun olabilmıştır.⁴¹ Sayıların gösterdiği üzere İmam Hatip Mekteplerinin mezun sayısı orta mektep mezunlarının sayısından fazla iken öğrenci yetersizliği iddiası yersizdir. İmam Hatip Mekteplerinin kapatılmasının ardında da siyasi gerekçeler olduğunu düşünülmektedir. Zira bu yıllarda devlet politikalarında dinden uzaklaşma döneminin yaşandığı söylenebilir. 1924'te liselerin 1927'de ortaokulların programlarından din derslerinin çıkarılması, laikliğin fiili uygulamasında bazı yanlışlıkların yapılması, camilerin cemaatli cemaatsiz gibi ayrımlara tabi tutularak ibadete kapatılması yahut imamsız müezzinsiz bırakılması, 1932'de ezanın Türkçe okunmasına karar verilmesi⁴² gibi yaptırımlar bu görüşümüzü destekler niteliktedir. Böyle bir süreçte İmam Hatip mekteplerinin öğrenci yetersizliği gibi rakamlarla da ispat edilebilen yersiz gerekçelerle kapatılmasının siyasi nedenlerle olduğu söylenebilir.

Bu dönemde uygulanan politikalar sonucu dini hayatın büyük darbe aldığını söylemek mümkündür. Ahmed Hamdi Akseki'nin yayınladığı rapora göre insanlar dini konularda çok cahil kalmış öyle ki bazı köy ve kasabalarda cenaze namazı kıldırıp cenazeyi kaldıracak kimse bulunamaz hale gelmiştir.⁴³ Bu görevi yapacak imam ve müezzin neredeyse kalmadığı gibi halkın din hakkında okuyup bilgi sahibi olacağı yayınlar da yasaklanmıştı.

Halkın bu durumlardan şikâyetine kulak veren dönemin iktidar partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi, 7. Kurultayının ardından din görevlisi ihtiyacını karşılamak için çözümü, İmam Hatip yetiştirme kursları açmakta buldu.⁴⁴ Bu kurslara ortaokul mezunlarından askerliğini yapmış olan adaylar başvurabilecek, 5 ay sürecek kursların sonunda yapılan sınavlarda başarılı olanlara verilecek sertifikayla kursiyerler imamlık yapabilecekti.⁴⁵ Tahmin edileceği üzere daha önce hiçbir din eğitimi görmemiş

⁴⁰ Öcal, Mustafa, "İmam Hatip Liselerinde Din Eğitimi", *Din Eğitimi* (Ed. Mustafa Köylü ve Nurullah Altaş), Ensar Yay., 3. Basım, s. İstanbul 2014., 231-232.

⁴¹ Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, s. 150.

⁴² Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, s. 159-160.

⁴³ Öcal, *Tanıkların Dilinden Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Dini Hayat*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2008, s. 25'den naklen Ahmed Hamdi Akseki, "Din Tedrisatı ve Dini Müesseseler Hakkında Bir Rapor", *Sebilürreşad*, c. V, S.102, s. 19.

⁴⁴ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/e_yayin.eser_bilgi_q?ptip=SIYASIS%20PARTI%20YAYINLARI&pdemirbas=197603391 (Erişim Tarihi: 1.11.2016).

⁴⁵ Korukcu, Adem, "İmam Hatip Liseleri", *Din Eğitimi El Kitabı*, Grafiker Yay., Ankara 2012, s. 187.

bireylerin beş aylık kurslarla imamlık yapıp halkın dini konulardaki sorularına cevap verebilecek yetkinliğe ulaşması mümkün değildir. Buna dayanarak İmam Hatip kurslarının din görevlisi ihtiyacını karşılama maksadıyla ve samimi olarak değil siyasi yatırım amacıyla açıldığı söylenmektedir. Gerçekten ihtiyaca cevap vermek maksadıyla bu kurslar açılmış olsaydı daha uzun süreli ve dolu bir programla uygulamaya konur, buralarda görev alan hocalara yeterli ücret, öğrencilere de istikbal vaad edilirdi. Ayrıca o dönem sayıları az olan ortaokul mezunları değil ilkokul mezunları da kabul edilebilirdi.⁴⁶

İmam Hatip yetiştirme kurslarının başarısızlığa uğramasından sonra halktan gelen istekleri dikkate alan dönemin muhafazakâr olarak bilinen iktidar partisi Demokrat Parti, ders içeriğinin %60'ı kültür dersleri %40'ı meslek dersleri olarak programlanmış 4 yıllık İmam Hatip okullarını 1951-52 eğitim öğretim yılında açtı. Daha sonra bu okulların lise kısmı da açıldı. Lise kısmının programları da ortaokul kısmıyla aynı oranda kültür ve meslek derslerinden oluşuyordu.⁴⁷ 1951'de eğitim öğretime başlayan bu okullar da yön değiştiren siyasi rüzgârların etkisinde kalmış ve 1971'de İmam Hatip öğrencilerini etkileyecek kararlar alınmıştır. Bu kararlara göre 4 yıl olan orta kısım İmam Hatip Ortaokulu adıyla 3 yıla indirilmiş ve müfredatta, diğer ortaokulların da programları içinde yer alan din dersinden başka dini bir ders bırakılmamıştır. Lise kısmında ise bu okulun lise kısmından mezun olanlardan Yüksek İslam Enstitüsü dışında bir yükseköğretim kurumuna gitmek isteyenler diğer liselerin fark derslerinden imtihana tabi tutularak bu imtihanı geçmeleri halinde onlarla aynı haklara sahip olabilmişlerdir.⁴⁸ Bu düzenlemeyle İmam Hatip öğrencilerinin Yüksek İslam Enstitüsü dışında bir okul tercih etmeleri zorlaştırılmış ve İmam Hatipler diğer okullar arasında dezavantajlı konuma düşürülmüştür.

Ancak 1973 yılında Naim Talu'nun, hükümeti Nihat Erim'den devralmasıyla bu durum düzeltilerek İmam Hatipler hem mesleğe hem de yükseköğrenime hazırlayıcı programlar olarak tanımlanmıştır. Böylece İmam Hatip mezunlarına yükseköğretimdeki tüm bölümlerin kapısı açılmıştır. Bu süreçte İmam Hatip liseleri halktan yoğun ilgi görmüştür. Bu ilginin nedenlerine gelince; velilerin çocuklarını İmam Hatiplere göndermelerindeki temel amaçlardan biri onların din görevlisi olması değil, lise eğitimini alırken din konusunda daha fazla bilgi sahibi olmasını sağlamaktır. Bunun yanında o dönem ülkenin hemen hemen her bölgesini sarmış olan anarşi ve terör olaylarının İmam Hatipler'de daha az görülmesi, İmam Hatiplerin diğer okullara göre daha güvenli olması velilerin bu okulları tercih etmesinde etkili olan unsurlardan biri olabilir. Son olarak birçok İmam Hatip okulunda parasız yatılı imkânının olması bu okulları tercih edilir kılmıştır.⁴⁹

⁴⁶ Öcal, "İmam Hatip Liselerinde Din Eğitimi", s. 234.

⁴⁷ Öcal, "İmam Hatip Liselerinde Din Eğitimi", s. 238.

⁴⁸ Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, s. 203.

⁴⁹ Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, s. 263-264.

1980 ihtilali sonrası kurulan Bülent Ulusu hükümeti döneminde İmam Hatip Liselerine yönelik; 'Bu kadar imama ihtiyaç var mı, bunca okul neden açıldı veya kайдan imam olur mu bu okullarda kız öğrenciler neden okuyorlar?' gibi eleştiriler yöneltirse de öğrencileri olumsuz etkileyecek herhangi bir karar verilmemiştir. Hatta bu süreç içerisinde diyebileceğimiz kadar yakın tarihte, 1985'te, öncelikle Almanya'daki işçilerin çocuklarının eğitimi için açılmış Almanca eğitim veren Anadolu İmam Hatipleri eğitim öğretime başlamıştır. 1989'da İngilizce şubesi de açıldığı gibi yalnızca yurtdışından değil yurtiçinden de öğrenci kabul etmeye başlamıştır. 80 sonrası dönemden 28 Şubat süreci olarak anılacak 1997'ye kadar İmam Hatip Lisesi okul ve öğrenci sayılarında büyük artışlar olmuştur.*Ayrıca bu okul mezunları üniversite sınavlarında büyük başarılarla imza atmıştır. Bu başarılar eğitimi ideolojinin konusu yapanları rahatsız etmiş ve 1990 yılında hazırlanan TÜSIAD raporu sonraki birkaç yıllık sürecin hazırlayıcısı olmuştur. Raporda İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin üniversiteye yerleşme konusundaki başarıları, mezun öğrencilerin İlahiyat Fakültesi tercih etmemeleri yönüyle vurgulanmıştır. Ayrıca kız öğrenci sayısındaki artış ve bu okulların amacını aştığını ifade eden şu cümleler dikkat çekicidir:

"İmam Hatip Lisesi mezunu olarak Diyanet İşleri Teşkilatı'nda görev alanların sayısı 39907'dir. Din hizmetleri merkez ve taşra örgütünde her öğretim kademesinden görevli toplam personel sayısı ise 70099'dur. Oysa, imam hatip liseleri öğrencileri ile mezunlar sayısı toplam 433277 olup bu sayı din hizmetlerinde görevli imam hatip lisesi çıkışlı elaman sayısının yaklaşık 10 katıdır. Görüldüğü gibi imam hatip liselerinde, açılış amacı dışında çok yüksek bir kapasite yaratılmıştır. Bu sayısal gelişme imam hatip liselerinin genel eğitim kurumuna dönüştüğünü ortaya koymaktadır. Ayrıca kız öğrenci sayısı ortaokul kısmında 49904, lise kısmında 19267 olmak üzere toplam 69171'e ulaşmıştır. Kız öğrenci sayısındaki bu artış da imam hatip okullarının amacını aştığını göstermektedir. Dönüşmeyi gösteren bir gelişme de yükseköğretime geçiştir. Milli Eğitim Temel Kanunu ile meslek lisesi mezunlarına yetiştirildikleri dalda yükseköğretime geçmek için aday olma hakkı tanınmıştı. Yukarıda açıklandığı gibi yasada 1983 yılında yapılan değişiklikten sonra, imam hatip lisesi mezunları başka dallara yönelmişlerdir. Örnek olarak, 1988 ÖSYS sınavlarında birinci tercihlerinde hukuk ve kamu yönetimi fakültelerini gösterenlerin sayısı 4754 iken ilahiyat fakültelerini gösterenlerin sayısı 2496'da kalmıştır. Aynı yılda bir yükseköğretim programına yerleşen 9931 öğrencinin yalnızca 981'i yani onda biri ilahiyat fakültelerindedir."⁵⁰

Bu ifadelerde İmam Hatip Liselerinin hem mesleğe hem de İlahiyat Fakültesi ile sınırlandırılmaksızın yükseköğretim kurumlarına öğrenci hazırlayan yapısının göz

* Okul ve öğrenci sayıları ile ilgili ayrıntılı rakamlar için bkz. Mustafa Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, s. 303-304.

⁵⁰ Baloğlu, Zekâi, *Türkiye'de Eğitim Sorunları ve Değişime Yapısal Uyum Önerileri*, TÜSIAD, İstanbul 1990, s. 133.

ardı edildiği görülmektedir. Medya kuruluşlarından bazıları da bu rapora destek vererek raporun oluşturduğu kamuoyunun gücünü arttırmaya yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Söz konusu rapora ilişkin o dönem gazetede çıkan bir haber şöyledir:

“Türkiye’de eğitimin tek elden yapılması uygulamada büyük ölçüde delinmiştir. Bu delinme bilhassa aşırı derecedeki Kur’an kurslarına, imam hatip okullarına devam etmekte olan sözde öğrenci sayısının milyona çıkması ile olmuştur. Türkiye’de 13 milyon öğrenci olduğuna göre bu kanun kapsamı dışında kalan öğrenci sayısının 2 milyona çıkması, giderek artması Türkiye Cumhuriyeti için tehlikeli boyutlara varmıştır. Burada ileri sürülen mazeret dindir. Bu memleketin %98’i müslümandır. Bir müslümana sorsan kadından imam olmaz. Niye kızlarımız imam hatip lisesine gidiyor? İmam hatip meslek okuludur, imam yetiştirir. Kızdan imam olamayacağına göre kızların imam hatiplerde ne işleri var? Yozlaştırılıyor. Din kişiseldir fakat kurumsallaştırılıyor...”⁵¹

Bu şekilde örnekleri çoğaltılabilecek haberlerle birtakım kesimler kışkırtılmıştır.

1996 yılında yapılan 15. Milli Eğitim Şurasında alınan kararla ilköğretim zorunlu olmuş ve 8 yıla çıkarılmıştır.⁵² Bunun sonucunda tüm diğer eğitim kurumlarının olduğu gibi İmam Hatiplerin de orta kısımları kapatılmıştır. Yalnızca lise kısmı eğitime açık olan bu okullara darbe ise 1999 yılında gelmiş; alınan kararla, ağırlıklı ortaöğretim başarı puanı düz liselerde 0,5 katsayı ile İmam Hatip ve meslek liselerinin başarı puanların ise 0,2 ile çarpılma uygulaması başlamıştır. 2003-2004 yılında ise bu adaletsizlik bir kat daha arttırılarak düz lise mezunlarının başarı puanları 0,8 ile meslek liselerinin puanları 0,3 ile çarpılmasına karar verilmiştir. Bu durum da İmam Hatip ve meslek lisesi mezunlarının alanları dışında bir yükseköğretim kurumuna gitmesine imkân tanımamıştır. Bu adaletsiz uygulama sonucunda İmam Hatiplere ilgi oldukça azalmış, bazı okullar ilgisizlik nedeniyle kapanırken bazı şehirlerde şubelerin birleştirilmesi yoluyla eğitim öğretime devam edilmiştir.⁵³

Söz konusu uygulama ise Ak Parti hükümeti döneminde 2011 yılında alınan kararla düzeltilmiş ve tüm lise mezunlarının üniversiteye girişlerde eşit haklara sahip olmuştur.

Kısaca bahsettiğimiz İmam Hatiplerin tarihine bakıldığında, bu okulların her dönemde tartışma konusu edildiği görülmektedir. Bunun sebeplerinin başında İmam Hatiplerin laikliğe uygun olmadığı ve bu okullarda yetişen bireylerin irticai faaliyetlere yatkınlığı gerekçesi gelmektedir. Oysa din eğitimi almak, anayasanın 24. Maddesiyle teminat altına alınmıştır ve her vatandaşın en doğal hakkıdır. Ayrıca din eğitimi ile

⁵¹ 21.09.1990 Tarihli Milliyet Gazetesi, s. 10, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1990/09/21>, (Erişim Tarihi: 1.11.2016).

⁵² 15. Milli Eğitim Şurası, İlköğretim ve Yönlendirme, Madde 2, http://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2014_10/02113559_15_sura.pdf (Erişim Tarihi: 2.11. 2016).

⁵³ Korukçu, “İmam Hatip Liseleri”, s. 193.

müspet ilimlerin bir arada okutulması laiklik ilkesiyle çelişmemektedir ve bu okulların öğrencilerinin rejim aleyhinde bir eylemde bulunduğuna dair bir kanıt bulunmamaktadır. Bu itirazı yöneltenlerin laikliği doğru anlamadığı ve yersiz kuruntularını ideolojik gayelerine gerekçe gösterdiği söylenebilir. Zira bu okullar, gayri resmi kurumlar değil, MEB'e bağlı, idareci ve öğretmenleri bakanlıkça atanan ve denetime tabii tutulan kurumlardır.

İmam Hatiplerin bu denli çok tartışılasının nedenlerinden biri de bu okulların hem mesleğe hem yükseköğretime hazırlayan yapısının anlaşılammamış olmasıdır. İmam Hatipleri yalnızca din görevlisi yetiştiren kurumlar olarak algılayanlar Diyanet İşleri'nde görev alanlarla bu okuldan mezun olanların sayılarını karşılaştırarak bu okulların amacını aştığına dair yorumlar yapmaktadır.⁵⁴ TÜSİAD'ın 1999'da yayınladığı mesleki eğitim raporunda da benzer ifadelere rastlanmaktadır. Bu raporda okul başına düşen öğrenci sayısı hesaplanarak bu oranın düşük olması nedeniyle bu okulların ayrıcalıklı konuma sahip olduğu, 1970-1998 arasında ulaştığı yüksek başarıların az sayıda öğrenciyle çok sayıda öğretmenin ilgilenmesi sonucu olduğu öne sürülmüştür.⁵⁵ Oysa İmam Hatiplerin tek gayesi din görevlisi yetiştirmek değildir. 1739 sayılı Mili Eğitim Temel Eğitim Kanununun 32. Maddesinde de belirtildiği üzere; mesleğe öğrenci hazırlaması yanında "yükseköğrenime hazırlayıcı program uygulayan" okullardır.⁵⁶ Diğer liselerde görülen bütün dersler verilmektedir. Bunun yanında, İmam Hatip okullarının; toplumun bilgili, ufku geniş din görevlisi ihtiyacını karşılamak, toplumda dini konularda hoşgörü ortamının oluşmasına yardımcı olmak, din konusundaki yanlış inanç, tutum ve kuşkuvarın giderilmesini sağlamak ayrıca eğitimde fırsat eşitliğine katkıda bulunmak gibi sosyal fonksiyonları da vardır.⁵⁷

SONUÇ

Köy Enstitüleri ve İmam Hatipler gerek eğitim öğretime devam ettikleri süreler gerekse kapatıldıktan sonraki dönemler içerisinde siyasi olaylardan etkilenen okullar olmuşlardır. Yapısı ve kuruluş amacı gereği birbirinden tamamen farklı kurumlar olsa da aralarında siyasetten etkilenme bakımından ortak noktalar bulmak mümkündür.

Her iki okul türü arasındaki önemli benzerliklerden biri bazı siyasi partilerin bu okullara sahip çıkmasıdır. Köy Enstitüsü öğrencilerinin çok partili hayata ilk geçiş döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nin seçim propagandalarına katıldığı, ilerleyen yıllarda ise Refah Partisi'nin İmam Hatipleri arka bahçesi olarak tanımladığı iddia

⁵⁴ Korukçu, "İmam Hatip Liseleri", s. 197-198.

⁵⁵ Şimşek, Ali, *Türkiye'de Mesleki ve Teknik Eğitimin Yeniden Yapılandırılması*, TÜSİAD, İstanbul 1999, s. 79-80.

⁵⁶ Milli Eğitim Temel Kanunu, Madde 32, http://mevzuat.meb.gov.tr/html/temkanun_0/temelkanun_0.html.

⁵⁷ Cebeci, Suat, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, Akçağ Yay., 2. Baskı, Ankara 2005, s. 187.

edilmiştir. Söz konusu iddialar bile eğitim öğretim kurumlarının siyasetin malzemesi yapıldığını göstermektedir. Her iki okulun da siyasetin içine bu kadar dâhil edilmesi bu okulların tarafsız biçimde ele alınarak topluma en faydalı şekilde hizmet vermesine engel olmuştur. Özellikle tarihi 100 yıl öncesine dayanan İmam Hatipler hemen hemen 15 yılda bir kapatılmaya ya da bu okul öğrencilerinin haklarının elinden alınmasıyla değişikliğe uğratılmış, yıpratılmıştır.

Kurumlar arasındaki benzerliklerden biri de mezunlarının istihdamı konusunda net bir yaklaşımın olmamasıdır. Köy enstitülerinin normal tahsil süreleri beş yıl iken bu öğrencilerden öğretmen olamayacağına kanaat getirilen öğrencilerin ayrılacağı mesleklerin tahsil müddetleri Maarif Vekilliğince tespit edilecek şekilde kanunla düzenlenmiştir.⁵⁸ İmam Hatip Liselerinin durumu ise siyasi iktidarlara göre değişmiş, zaman zaman bu okul öğrencileri sadece Yüksek İslam Enstitüsü, İlahiyat gibi alanlarda yükseköğrenim hakkı tanınırken kimi dönemlerde tüm yükseköğretim kurumlarına yönelme hakkına sahip olmuştur.

Eğitim öğretim politikalarının genel siyasetten ayrılmayacağı bir gerçeklik olsa da kurumların siyasi olarak güçlü olana göre şekillendirmesi eğitimdeki istikrarın sağlanamaması açısından zararlı olmaktadır. Çünkü eğitim, sonucu uzun vadede gözlenebilecek bir faaliyettir. Henüz sonuç görmeden yapılan değişiklikler binlerce insanı mağdur ettiği gibi istikrarlı bir eğitim politikasının uygulanmasına mani olmaktadır.

Eğitimi ideolojik görüşlerin etkisiyle şekillendirmek yanlış olduğu gibi kurumları birbirinin alternatifi olarak görüp siyasi iktidar ele geçirildiğinde geçmişte yapılanların rövanşını alma hırsına kurban etmek ülkenin geleceği ve pedagojik açıdan uygun görünmemektedir. Zira yapılan bu çalışmayla bazı araştırmacıların iddia ettiği gibi bu iki okulun birbirine alternatif olabilecek özelliklere sahip olmadığı ve köy enstitülerinin kapatılış gerekçesinin İmam Hatip okullarının açılması olmadığı bazı bilgiler ışığında açıklanmaya çalışılmıştır.

Gerek ülkenin eğitim sisteminin istikrarı gerekse bu kurumlardaki öğrencilerin mağdur edilmemesi için eğitim kurumları ideolojik bakış açısıyla değil objektif veriler ışığında değerlendirilmeli, Türk eğitim tarihinde yaşanan olumsuzlukların tekrar edilmemesi için çaba gösterilmelidir.

Kaynakça

- » Ayhan, Halis, *Türkiye’de Din Eğitimi*, Dem Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2014.
- » Baloğlu, Zekâi, *Türkiye’de Eğitim Sorunları ve Değişime Yapısal Uyum Önerileri*, Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği (TUSİAD), İstanbul 1990.

⁵⁸ Köy Enstitüleri Kanunu, Madde 3.

- » Başaran, Mehmet, "Köy Enstitülerinin Kapanışı ya da Karşı Devrim Süreci", *Kuruluşunun 60. Yılında Köy Enstitüleri*, Atatürkçü Düşünce Derneği Bulancak Şubesi Basımevi, Bulancak 2000.
- » _____, Mehmet, *Özgürleşme Eylemi Köy Enstitüleri*, Cumhuriyet Kitapları, 6. Baskı, İstanbul 2010.
- » Cebeci, Suat, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, Akçağ Yay., 2. Baskı, Ankara 2005.
- » Çavdar, Ramazan, "Köy Enstitüleri Kapatılmıydı", *Kuruluşunun 70. Yılında Bir Toplumsal Değişim Projesi Olarak Köy Enstitüleri Sempozyumu*, Çapa Matbaacılık, İstanbul 2010.
- » Çoban, Ahmet, "Öğretmen Yetiştirme Politikası Olarak Köy Enstitüleri Örneğinin İncelenmesi", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. 19, S. 2, ss. 449- 458.
- » Dündar, Ali, "Köy Enstitüleri", *Kuruluşlarının 60. Yılında Köy Enstitüleri*, Atatürkçü Düşünce Derneği Bulancak Şubesi Basımevi, Bulancak 2000.
- » Dündar, Can, *Köy Enstitüleri*, İmge Kitabevi, 7. Baskı, İstanbul 2008.
- » Erden, Münire, *Eğitim Bilimlerine Giriş*, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2007.
- » İlker, Engin Çınar, *Köy Enstitüsünden Günümüze Bir Öğretmen*, Beyaz Yayınları, İstanbul 2003.
- » Kartal, Sadık, "Toplum Kalkınmasında Farklı Bir Eğitim Kurumu: Köy Enstitüleri", *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 4 S. 1, ss. 23-36.
- » Kaya, Gazanfer, "Köy Enstitülerinin Sonlanmasında CHP'nin Konumu", *Kuruluşunun 70. Yılında Bir Toplumsal Değişim Projesi Olarak Köy Enstitüleri Sempozyumu*, Çapa Matbaacılık, İstanbul 2010.
- » Koç, Nurgün, *Türk Kültür Tarihi İçerisinde Köy Enstitüleri*, İdeal Yayıncılık, İstanbul 2013.
- » Korukçu, Adem, "İmam Hatip Liseleri", *Din Eğitimi El Kitabı*, Grafiker Yay., Ankara 2012.
- » Öcal, Mustafa, *Tanıkların Dilinden Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Dini Hayat*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2008.
- » _____, Mustafa, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, Düşünce Kitap, İstanbul 2011.
- » _____, Mustafa, "İmam Hatip Liselerinde Din Eğitimi", *Din Eğitimi* (Ed. Mustafa Köylü ve Nurullah Altaş), Ensar yay., İstanbul, 2014.
- » Özkan, Salih, *Türk Eğitim Tarihi*, Nobel Yay., Ankara, 2008.
- » Öztürk, Emine, *Cumhuriyet Dönemi Aydın Kimliği, Sekülerleşme ve Köy Enstitüleri*, Rağbet Yay., İstanbul, 2012.
- » Sarpkaya, Ruhi, "Köy Enstitülerinden Sonra İmam Hatip Liseleri", *Toplum ve Demokrasi*, 2 (3), 2008, ss. 1-28.
- » Şeren, Mehmet, "Köye Öğretmen Yetiştirme Yönüyle Köy Enstitüleri", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 28, S. 1, ss. 203-226.
- » Şimşek, Ali, *Mesleki ve Teknik Eğitimin Yeniden Yapılandırılması*, Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği (TÜSİAD), İstanbul 1999.
- » Tonguç, Engin, "Köy Enstitülerini Anlamak", *Kuruluşunun 60. Yılında Köy Enstitüleri*, Atatürkçü Düşünce Derneği Bulancak Şubesi Basımevi, Bulancak 2000.
- » Uygun, Selçuk, *Tanıkların Dilinden Bir Dönem Öğretmen Okulları (İlköğretmen Okulları ve Köy Enstitüleri)*, MEB Yayınları, Ankara, 2007.
- » **Online Kaynaklar**
- » Cumhuriyet Halk Partisi 7. Büyük Kurultay Kararları, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/e_yayin.eser_bilgi_c?ptip=SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI&pdemirbas=197603391 (Erişim tarihi: 1.11.2016).
- » Tevhid-i Tedrisat Kanunu, <http://mevzuat.meb.gov.tr/html/110.html> (Erişim tarihi: 1.11.2016).
- » 21.09.1990 Tarihli Milliyet Gazetesi, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1990/09/21>, (Erişim tarihi: 1.11.2016).
- » 15. Milli Eğitim Şurası Kararları http://ttkb.meb.gov.tr/meb_ıys_dosyalar/2014_10/02113559_15_sura.pdf (Erişim tarihi: 2.11. 2016).